

Quatre Àngeles Borja coetànes, entrepàrentes i conspícues

EULÀLIA DURAN
Universitat de Barcelona
Institut Internacional d'Estudis Borgians

Els Borja del tombant dels segles XV i XVI esdevingueren un dels llinatges més poderosos no només al País Valencià sinó també a tot Itàlia. La seva influència provenia d'una política matrimonial molt calculada per incrementar el patrimoni familiar, conjuntament amb una gran habilitat en augmentar aquest patrimoni gràcies a compres, a negocis lucratius com la canyamel, i amb una lucrativa política monetària de préstecs basada en el sistema aleshores habitual dels censals. Però el trampolí definitiu foren les suculentos prebendes eclesiàstiques, gràcies a les quals el clan familiar anà progressant, saltà el Mediterrani, s'instal·là a Nàpols, posteriorment a Roma i des del papat dominà bona part d'Itàlia i indirectament les grans monarquies europees: Nàpols, Castella i Aragó, França, Alemanya. La política matrimonial és un bon observatori de la gradual consolidació de tota aquesta estructura. I la dona, un peó bàsic al servei d'aquesta. No era una política circumscrita a la família Borja, sinó general a la noblesa d'Europa. Sortosament disposem d'una rica documentació que ens permet seguir molt de prop l'ascens d'aquesta família. Val la pena detenir-nos-hi.

La dona estava subjecta a l'autoritat paterna en la qüestió del seu matrimoni o de la seva entrada en religió. El dot hi tenia molt a veure. En el cas de casar-se, normalment molt jove, la seva màxima preocupació era tenir fills –necessaris per a la supervivència de la nova família i també per assegurar-ne l'estabilitat i l'ascens social– i donar prestigi al marit. Si es tractava d'una dona noble era important exterioritzar el seu *status* a partir de vestits, joies, celebració de festes, relacions socials, gràcia i discreció en el conversar de temes diversos, sovint amorosos dins la moda petrarquista, en el cantar, en tocar alguns instruments, en les lectures, ben seleccionades. En definitiva, el model de *dona di corte* que Baltasar de Castiglione proposava al seu manual d'*Il cortigiano*. La dona noble podia tenir accés a la cultura humanística, que era proporcionada per un professor particular destinat normalment als germans, però al qual podien tenir accés les noies. Però no era ben vista l'ostentació del saber. Era, per tant, una persona formada, capaça de substituir el marit en el govern de la ciutat i

el seu territori quan aquest s'havia d'absentar, però sempre des d'un segon pla. Disposava d'una arma eficaç: les seves pròpies relacions familiars, que mantenia a través d'una copiosa correspondència, en la qual alternaven qüestions íntimes i privades amb les polítiques, com cercar ocasionalment influències o aliances, préstecs, actuar diplomàticament en moments de perill.¹

Durant el Renaixement van destacar algunes nobles dames cultes, com per exemple Isabella d'Este, marquesa de Màntua, voltada d'artistes i de poetes, familiaritzades amb l'època clàssica, en filosofia i en poesia. Les dames del clan Borja no en foren una excepció. La primera persona femenina que se'ns presenta a la memòria és evidentment Lucrècia Borja (1480-1519), la filla del papa Alexandre VI, personatge ja llegendari, amb una aurèola de passivitat davant les intencions del seu pare i alhora de maldat. Deixant ara a banda la llegenda, la seva vida és una mostra del comportament de les dames de l'alta noblesa: destinada, ja des de petita, a ser casada amb personatges notables al servei dels interessos del clan familiar, els seus primers matrimonis compromesos, però frustrats, indiquen bé les aspiracions d'Alexandre VI. Els dos primers pretendents foren dos nobles valencians: el primer (1491) Querubí de Centelles, germà del comte d'Oliva Serafí de Centelles, representant de la noblesa més antiga valenciana i perfecte cortesà. El mateix any, però, era fixat un altre compromís matrimonial amb un altre cavaller, també valencià però radicat a Itàlia, el comte Gaspar de Pròixita, més ben situat que no el primer, fill del comte d'Almenara (a València) i d'Aversa (a Nàpols) Joan Francesc de Pròixita. Dos anys més tard, el 1493, Alexandre VI, ja papa, tenia aspiracions més elevades i el domini d'Itàlia li era ara vital. Per això casà finalment la seva filla amb Giovanni Sforza (1493), senyor de Pesaro, per tal d'enfortir els lligams amb el ducat de Milà. Més tard, la situació havia variat prou cap a una aliança amb el regne de Nàpols, així que va anul·lar aquest matrimoni i va casar Lucrècia el 1498 amb Alfons d'Aragó, príncep de Biseglie, per tal d'emparentar amb la família reial napolitana. Tingueren un fill, Roderic, però el matrimoni no durà gaire a causa de la tràgica fi del marit, assassinat per Cèsar Borja. El seu tercer i darrer matrimoni tingué lloc el 1501 amb el futur duc de Ferrara Alfons d'Este, d'una de les famílies més poderoses i prestigioses del moment, els Este, vinculats estretament amb els Gonzaga de Màntua i els Sforza de Milà. La política d'equilibri pontifícia s'havia decantat finalment per França, seguint els dictats de Cèsar Borja, que aconseguia ser nomenat aquest mateix any duc de Romaniaa. Aquesta era la pauta de conducta en la família Borja.

Però Lucrècia no era l'única dona de la cort del papa Borja. Més o menys lligades a la seva cort, rivalitzaven quatre parentes, totes quatre anomenades Àngela Borja. Aquest fet ha donat lloc a diverses confusions. El meu propòsit és diferenciar-les fins allà on ha estat possible, després de seguir una línia d'investigació que podríem qualificar de detectivesca, ja que el nom d'Àngela és freqüent en les diverses branques borgianes i la presència sovintejada de fills naturals fa insegura la identificació d'alguns dels seus personatges. Avanço, només, de quines dames parlaré: 1a *Àngela Borja i de Montcada*, l'única estudiada per la historiografia italiana; 2a *Àngela Borja* (potser filla natural), que designaré amb el cognom Borgia; 3a *Àngela Borja i Sanç de Castellvert*, comtessa de Co-centaina; i 4a *Àngela de Borja-Llançol i de Català*, muller del batlle general de València Lluís Carròs de Vilaragut i Eslava.

¹ FOLIN, 2002: 9-23.

És coneguda l'anada a Roma de molts familiars dels papes Borja, una aflluència que no s'estrucà en tota la segona meitat del segle XV. Famílies senceres hi anaren a "fer les Itàlies": la carrera eclesiàstica proporcionava una sortida als homes que no eren els primogènits; les dones eren utilitzades per enfortir els llaços familiars amb matrimonis amb l'alta noblesa italiana. L'Àngela Borja més coneguda per la historiografia, Àngela Borja i de Montcada, era neboda de Lucrècia Borja i per tant neboda-neta d'Alexandre VI. Tothom està d'acord que era la filla petita (hauria nascut el 1492) de Jofré de Borja-Llançol de Romaní (1447-1500), cosí germà de Lucrècia Borja, i de Joana de Montcada i de Vilaragut († 1522),² que pertanyia a la família dels barons d'Aitona, una de les famílies més prestigioses del moment. La branca familiar dels Llançol de Romaní era vista per part de la mare de Roderic de Borja, Isabel de Borja, com la taula de salvació del llinatge Borja davant la por de l'extinció del llinatge. A Isabel només li quedava, a part del futur Alexandre VI, una filla, Joana de Borja, casada amb Pere Guillem Llançol, amb garanties de descendència. Per això la considerà hereva directa d'ella. Efectivament, Isabel de Borja, en testar el 1466, transferí el nom de la família i els béns de Xàtiva i de la Torre de Canals al seu nét Jofré Llançol de Romaní, pare de la nostra Àngela, i per això ell i els seus descendents adoptaren el cognom Borja.³ Jofré de Borja-Llançol i Joana de Montcada s'havien casat el 1467 i compliren amb les expectatives, ja que tingueren vuit fills; la família vivia dividida entre València i Roma. El fill gran, Roderic de Borja-Llançol, sembla que es prengué seriosament el seu paper de cap de llinatge (tingué onze fills de dues mullers) i actuava a València amb altivesa, convençut del seu rol de responsable de la família.⁴ Marxà després a Roma, on fou capità de la guàrdia pontifícia, el càrrec més rellevant del Vaticà, que mantingué fins que es retirà a València a la mort del papa el 1503. Tres filles feren sòlids casaments a València. Els altres dos fills, Joan i Pere Lluís, estaven destinats a la carrera eclesiàstica i aspiraven al cardenalat, com tots els parents i Borja. El fet és, però, que aquests nomenaments no arribaven i l'octubre del mateix any 1493, el pare, Jofré de Borja-Llançol, encara a València, es lamentava per carta a l'aleshores ja papa, perquè ningú no comprenia per què el seu fill Joan no era encara fet cardenal:

Ací és venguda la nova dels cardenals. Vostra santedat ha fet per ésser dotze; bé podien ésser tretze ab mon fill. E tinc més afer com me demanen lo perquè vostra santedat no l'ha fet cardenal. Tinc d'açò la major malencolia de tot lo món. No gosse anar per València per no haver-los-ne a donar raó, e no els tinc altra resposta sinó que ho vagen a demanar a vostra santedat.⁵

² Era filla del baró de Xiva Joan de Montcada i de Marquesa de Vilaragut (BATLLORI, 1994: 27).

³ SCHÜLLER PIROLI, 1991: 103.

⁴ El 1494 confessa al seu oncle el papa Alexandre VI que "fui peguar hunes splanissades a hun mercader" i que per fugir de la persecució dels governadors hagué de recórrer al privilegi de corona (tonsura) i els governadors foren excomunicats; l'afer arribà al rei Ferran II, i aquest obligà Roderic a assegurar prop del papa l'absolució dels governadors de la pena d'excomunicació (13 de juny de 1494). Carta de Roderic de Borja-Llançol al papa des de Medina del Campo, suplicant-li que fes arribar l'absolució de la sentència d'excomunicació sobre els governadors de València arran de l'incident protagonitzat per ell i un mercader (Arxiu Secret Vaticà, AA 5024, fol. 57r-58v. Informació de Maria Toldrà, provinent de *l'Epistolari Borja*, en curs de publicació).

⁵ BATLLORI, 1998: 44.

Per vigilar de prop la promoció dels fills Roderic i Joan i de les filles petites Jerònima i Àngela, els pares marxaren el 1494 a Roma. La mare, Joana de Montcada, entrà al servei de Lucrecia Borja, recentment casada amb Giovanni Sforza i resident a Santa Maria in Portico, a tocar del Vaticà. Les gestions foren un èxit: Joan de Borja, dit el Menor, fou nomenat protonotari pontifici i cardenal el 1496. El 1498 fou nomenat arquebisbe de València en substitució de Cèsar Borja, però morí el 1500 en el punt més àlgid de la seva carrera. El seu refinat i culte germà Pere Lluís el succeiria com a cardenal el mateix 1500, i com a arquebisbe de València, i es traslladà a Roma l'any següent, el 1501. Pel que fa a les dues filles, el 1498 aconseguiren casar Jerònima solemnement al Vaticà amb Fabio Orsini, d'una de les potents famílies italianes.⁶ No reeixiren, però, que es fes efectiva la promesa de matrimoni d'Àngela amb el futur duc d'Urbino Francesco M. della Rovere, que tenia aleshores vuit anys, un excel·lent partit si tenim en compte que el seu germà esdevindria papa i que ell seria el *condottiero* més rellevant d'Itàlia, amb un prestigi similar al de Cèsar Borja.⁷

La mort del pare el 1500 no ajudà a consolidar els pactes. La seva vídua, Joana de Montcada, que continuava al servei de Lucrecia i que el 1494 l'havia acompanyada a Pesaro, retornà a València,⁸ previsiblement amb Àngela, com veurem tot seguit. Els anys esplendorosos de la família Borja-Llançol a Roma havien acabat. El cardenal Pere Lluís hagué de refugiar-se a Nàpols, on visqué la vida cortesana d'aquest regne⁹ i on moriria d'accident de cavall el 1511. Jerònima, vídua el 1502, es casaria el 1507 a Nàpols amb un noble napolità, Tiberio Carafa, comte de Soriano. La mare, Joana de Montcada, era a València el 1516, on testà, i hi morí el 1522. En resum, Àngela Borja i de Montcada no tingué sort a Roma, es veié implicada, com tota la família, en el trasbals produït per la mort d'Alexandre VI i retornà a València.

El testament de Joana de Montcada, redactat el 1516, donat a conèixer per M. Batllori, esmenta que la seva filla Àngela era muller de Lluís Llançol (“Dona Àngela, muller del noble don Luís Lançol”).¹⁰ Per una altra font sabem que s'hi havia casat el 1506. Respecte al dot que Àngela aportà a aquest matrimoni, disposem ara de dos documents que ens confirmen aquest fet. El primer és una petició d'ajuda per al dot d'Àngela feta aquest any 1506 per Lucrecia Borja al cardenal Pere Lluís de Borja i de Montcada, aleshores a Nàpols, i la resposta d'aquest que, degut a la precarietat amb què vivia, només podia aportar la “mòdica” quantitat de mil ducats. Ja sabem que el cardenal portava una vida més aviat llicenciosa. Un altre document notarial, del 5 de gener de 1507, especifica que el pagament de mil ducats per al dot de la seva germana Àngela es va dur a

⁶ GREGOROVIVUS, [1978]: 128-129.

⁷ BATLLORI, 1994: 19. Els capítols matrimonials foren firmats el 1500 en nom d'Àngela pel seu germà Roderic de Borja-Llançol, amb assistència del pare del nuvi, Giovanni della Rovere, prefecte de Roma, del procurador del cardenal de Lisboa Giorgio da Costa, Gabrielle de Fano, dels testimonis Edoardo Borgia, dels ambaixadors de França Robert Guibé, bisbe de Tréguier, i Louis de Villeneuve, del també ambaixador del rei dels romans, Lucca, del cubiculari pontifici Francesco Trochia, del cardenal Adriano Castelli i del recent cardenal Francesc de Borja, tresorer del papa, considerat per Panvinio com a fill natural de Calixt III i un dels més íntims servidors del papa Alexandre (Archivio di Stato di Roma, protocols del notari Beneimbene, núm 176, fol. 982r. Agraïxo a Ivan Parisi la còpia del document).

⁸ Potser arran de la partida de Lucrecia a Ferrara el 1501 (no figura en la comitiva) o bé arran de la mort del papa el 1503.

⁹ El 1510 era a Pozzuoli, amb amics, entre els quals el català cardenal Remolins i alguns nobles napolitans amb llurs dones “y otras gentes de sus amistades que van y vienen, que es el tiempo de los baños, y danse allí sus placeres y comunican unos con otros” (CANELLAS, 1969: 71).

¹⁰ BATLLORI, 1994: 27.

terme efectivament.¹¹ Això ens confirma que es tractava efectivament del casament d'Àngela Borja i de Montcada amb Lluís Llançol de Romaní.

Lluís Llançol de Romaní era un noble valencià d'una branca del poderós llinatge dels Llançol, la dels senyors de Gilet, prop de Morvedre. Era possiblement fill de Manuel Llançol de Romaní i de Beatriu Destorrent (filla del jurista Guillem Destorrent). Aquests s'havien casat el 1472¹² i l'any anterior, el 1471, Manuel havia rebut del rei la jurisdicció civil i criminal sobre Gilet.¹³ Lluís Llançol apareix el 1500 com a senyor de Gilet en un plet contra el síndic de Morvedre per una qüestió de límits.¹⁴ El 1506, any en què es casà, figura igualment com a senyor de Gilet, "hereu del noble don Manuel Lançol, *quondam*". El 1546 consta ja com a mort.¹⁵ Quan Manuel féu testament el 1546, Lluís ja havia mort: Àngela Borja i de Montcada era, per tant, aleshores vídua i tenia 54 anys.

Fins ara he parlat d'Àngela Borja i de Montcada. Tornem però enrere, a l'inici del segle XVI, a Roma, per tal d'observar l'entrada en l'escena d'una dama anomenada també Àngela Borja el 1501, que causà impacte en la societat romana. La coexistència a la Roma del papa Alexandre VI d'almenys dues dames amb el mateix nom, ha fet que els historiadors unifiquessin les dues Àngeles en una sola persona i apliquessin a la primera, Àngela Borja i de Montcada, els fets de la segona. Però, segons la nova documentació de l'Arxiu del Regne de València estudiada per M. Batllori, cal diferenciar-les.¹⁶ El retorn a València d'Àngela Borja i de Montcada i el seu casament amb Lluís Llançol la situen fora del marc italià. L'aportació de Batllori-Cerveró és bàsica perquè aconsegueix destriar dues branques borgianes que abans havien estat sistemàticament confoses. Es tracta de dues branques Borja paral·leles, una de noble, Gil de Borja, i l'altra menestral, els Borja, que emparentaren gràcies a dues germanes del llinatge Montcada, Joana de Montcada, mare d'Àngela Borja i de Montcada, que ja coneixem, i Isabel de Montcada, que originaria l'altra Àngela Borja que ara veurem. Les dues branques estaven estretament lligades al papa Alexandre VI fins al punt que han donat origen a diverses identificacions confuses o errònies.

ÀNGELA BORJA, MÉS CONEGUDA PER ÀNGELA BORGIA

Seguirem la pista, ara, d'aquesta segona Àngela Borja, que per facilitar la comprensió anomenarem Àngela Borgia, tal com apareix en la documentació

¹¹ "In Christo Reverendissimum patrem Dominum Ludovicum Borgiam [...] Cardinalem, che avendo promesso mille ducati pro dote Illustrissimae Dominae Angelae, *eius Reverendissimi Dominis Sororis*, ne ordinava il pagamento" (CIONINI, 1907: 10, ho aporta per demostrar que Lucrècia i Àngela Borgia –que ell identifica amb la nostra Àngela Borja i de Montcada– no eren germanes). Els dos documents eren deguts al notari Bartolomeo Cadegori, el segon amb data de 5 de gener de 1507. Ho veurem més endavant.

¹² ARV, Justícia, C.3774, M.16, fol. 8r. Cèdula de Lluís Cerveró.

¹³ ARV, Real, 498, fol. 304r. Cèdula de Lluís Cerveró.

¹⁴ ARV, Real, 141, fol. 128r. Cèdula de Lluís Cerveró.

¹⁵ Testament de Manuel Llançol de Romaní, del 8 d'octubre de 1546, en el qual consta la intervenció de les "nobles dones Àngela de Montcada y de Llançol, relictas del noble don Lluís Llançol de Romaní, *quondam*, y de dona Leonor d'Íxer y de Llançol, muller mia" (ARV, Justícia, C.1936, M.1, fol. 3r. Cèdula de Lluís Cerveró).

¹⁶ Batllori es basa en la ingent documentació recollida per Lluís Cerveró i Gomis a l'Arxiu del Regne de València, que preveia publicar amb el nom de *Diplomatari genealògic i social dels Borja: segles XII-XVII*. Batllori projectà fer-ne un extens estudi introductori, un tast del qual ha publicat al volum IV de la seva *Obra completa*, on rectifica algunes de les seves afirmacions anteriors.

italiana. Segons M. Batllori hauria nascut a Roma cap al 1486 (el 1502 tenia quinze anys), i apunta, sense haver-ne trobat, però, confirmació documental, que podria ser filla natural del noble valencià Guillem Ramon de Borja i Sanoquera, de la branca borgiana paral·lela desconeguda fins ara, i per tant, neboda-neta de l'Àngela ja tractada, tot i ser uns sis anys més gran que aquesta. Documentalment només sabem que Guillem Ramon havia tingut dos fills naturals a Roma, un dels quals es deia Ot, però no sabem el nom de l'altre. Guillem Ramon potser hauria estat ja abans a Roma, si pensem que Àngela hi nasqué cap al 1486. Sabem de cert que era a València el 1494, per una carta del papa al seu fill Joan, duc de Gandia, en la qual esmentava els familiars que estaven disposats a anar a Roma al seu servei:

Don Guillem Ramon de Borja, si voldrà venir, en nom de Déu, serem-ne contents.¹⁷

I efectivament hi va anar. El 1498 era present, a Roma, a les solemnes noces de Lucrècia amb Alfons d'Aragó, duc de Biseglie.¹⁸ I continuà al servei del papa Alexandre VI fins que morí, com aquest, l'estiu de 1503.¹⁹

Si bé l'origen d'aquesta Àngela és encara incert, sí que podem afirmar que fou una de les dames de Lucrècia Borja, ja que pel carnaval de 1501²⁰ un cronista descriu l'entorn de Lucrècia al seu palau de Santa Maria in Portico, a l'esquerra de la basílica del Vaticà, i esmenta especialment “una Angela che è asai bona”.²¹ Burckard²² descriu la casa amb certa minuciositat. Era molt adornada, les dues portes totes daurades, l'escalinata i la primera sala ornamentada amb tapissos i cortinatges, la seva cambra amb el llit amb dosser de vellut blau cel i cobrellit carmesí. El 1501, Àngela, que tindria aleshores uns quinze anys, degué, per tant, participar en les solemnes celebracions de les noces, en els balls, assistir a les representacions teatrals, en les quals intervingué el mateix Cèsar Borja; pel cap d'any admiraria, des de la finestra, els carros triomfals en honor dels nous esposos, no faltaria als espectacles a les estances vaticanes del papa ni l'endemà a la tauromàquia a la plaça de Sant Pere, en la qual Cèsar féu gala de la seva destresa. No hi mancaren diverses al·legories al duc Ercole de Ferrara, pare del nuvi, i a Cèsar Borja.²³

El doctor en filosofia, professor de retòrica i de poesia i de llengua grega Diomedes Guidalotto parla d'Àngela Borgia a Cristòfor Valdés, quan aquesta encara era a Roma, en dos sonets publicats en el seu *Tirocinio delle cose vulgari* (Bolonya, 1504), on exalça amb entusiasme i nostàlgia, sobretot, els seus ulls i els seus pits, sortint dels motlles petrarquistes, i fa jocs de paraula amb el nom d'Àngela, elogiant l'enginy del pare que li havia posat un tal nom:

¹⁷ BATLLORI, 1998: 95.

¹⁸ LAURENCÍN, 1916: 84, 90. La relació és de Sança d'Aragó, germana del nuvi. També hi tingué un lloc destacat Jerònima Borja i de Montcada, que aquest mateix any es casà amb Fabio Orsini.

¹⁹ BATLLORI, 1994: 17, afirma la mort per pesta del papa i de Guillem Ramon sense aportar cap prova. Això desmentiria els rumors d'enverinament: “Guillem-Ramon hi morí l'estiu de 1503, víctima de la pesta que llevà la vida al papa”.

²⁰ Aquest any s'inicià el desembre per expressa ordre del papa, per fer-lo coincidir amb el casament de Lucrècia, per poders, amb el futur duc de Ferrara.

²¹ GREGOROVIVUS, [1978]: 215. La casa havia estat construïda pel cardenal Battista Zeno el 1483 i deu anys més tard, el 1493, Lucrècia, casada amb Giovanni Sforza, s'hi instal·là amb la seva pròpia cort.

²² BURCKARD, 2004: 353.

²³ GREGOROVIVUS, [1978]: 217-218.

Chi ad Angela pose il divin nome
 Fu, Christophor mio, certo huom che hebbe ingegno,
 Che osteri passa di natura il segno,
 Da ornar non una sol, ma dieci Rome.
 Che occhi vidi io, che mani, he petto! ²⁴

El dia 6 de gener de 1502, Àngela Borgia feia part de la comitiva de Lucrècia que iniciava el seu viatge triomfal cap a Ferrara. Fonts italianes²⁵ li atribueixen quinze anys quan es féu famosa per la seva bellesa i començà a ser elogiada pels poetes. Un cronista de Ferrara diu d'ella que era una “damisella elegantíssima”,²⁶ que destacava d'entre la comitiva de 180 persones per la seva íntima amistat amb Lucrècia, tot i que Àngela era sis anys més jove. Fou la seva presentació en societat.

Lucrècia Borja féu la seva entrada triomfal a Ferrara el 2 de febrer del 1502. Hi arribà en vaixell per un canal del Po, i després muntada en un cavall blanc entrava solemnement a la ciutat; els cronistes de l'esdeveniment elogien amb profusió de detalls l'esplendor i la riquesa de la comitiva, considerada un dels espectacles més brillants del seu temps. Lucrècia, magníficament vestida, excel·lia enmig de les seves donzelles, amb la seva comitiva romana i amb la representació ferraresa que havia sortit a rebre-la.

Els Este eren una de les famílies més il·lustres d'Itàlia, per la seva posició geogràfica i pel seu poder afermat des de feia dos segles. Es trobaven en un moment d'esplendor. El vell duc de Ferrara, Ercole, vidu des del 1493 d'Elionor d'Aragó i de Chiaramonte (filla del rei Ferran de Nàpols), continuava governant l'estat des del palau ducal que donava a la plaça de la catedral. Els nous esposos, en canvi, fixaren llur residència al sòlid i sever Castel Vecchio, castell medieval que rivalitzava amb la roca dels Gonzaga a Màntua. Lucrècia hi establí la seva cort i, per tant, també Àngela passà a residir-hi. A les dames de la noblesa, a judicar pel que sabem de les seves biblioteques, els agradava sobretot llegir relats cavallerescs, i entre aquests destacaria sobretot l'*Orlando furioso* del poeta ferrarès per excel·lència, Ludovico Ariosto. O el *Tirant lo Blanc* fet traduir a l'italià per la germana del duc Alfons, Isabella d'Este, marquesa de Màntua, ja el 1501, potser pensant en la vinguda a Ferrara de Lucrècia Borja. El teatre clàssic, en especial Plaute, sí que formava part habitual de les festes cortesanes. Ferrara era aleshores una ciutat més gran que no Roma i un brillant centre cultural que disposava d'una universitat famosa, fundada el 1474, i d'impremta. És clar que també cal recordar que fou la pàtria de Girolamo Savonarola, fet cremar a Florència pel papa Alexandre VI.

Àngela Borgia causà un gran impacte a Ferrara per la seva bellesa –també cal tenir en compte el seu accés immediat al poder– i aviat tingué al seu servei un estol de cortesans enamorats d'ella més o menys platònicament. Un poeta espanyol escrivia els primers mesos del 1502 un poema en lloança de Lucrècia i de les seves donzelles:

tan hermosa, tan galana,
 tan graciosa, tan honesta, tan ayrosa y sin ufana,

²⁴ Vegeu els dos sonets a l'Apèndix II, al final de l'article.

²⁵ GREGOROVIVUS, [1978]: 221.

²⁶ Crònica ferraresa manuscrita de Bernardino Zambotti, que arriba fins al 1505, citada per CIONINI, 1907: 8.

de una condición muy llana,
 muy humana y muy dispuesta [...]
 És aquel ángel del cielo, es dona Àngela escogida.²⁷

Pietro Bembo (1470-1547), aleshores, als seus 32 anys, considerat com el príncep dels humanistes d'Itàlia, també la idealitzava com un “àngel que pot pregar per mi”.²⁸ L'1 d'agost de 1504, des de Venècia, Bembo, en la dedicatòria de la seva obra *Gli asolani* a la duquessa Lucrècia Borja (publicada a Venècia el 1505), esmenta de nou Àngela, donzella de Lucrècia, i les converses i discussions que tenien Lucrècia i “la sua cara e valerosa Madona Angela Borgia”, juntament amb el seu mestre de cerimònies Ercole Strozzi i el seu secretari Antonio Tebaldeo. Bembo, que havia residit a Ferrara el 1502-1503, es lamenta de no poder assistir, ara, personalment a les converses i per això demana als seus amics i amigues que el llegeixin.²⁹

També Ludovico Ariosto (1474-1533) la recordaria entre les dames lligades a les famílies Este, Sforza, Gonzaga, a l'inici del cant 46 de la seva obra magna, *l'Orlando furioso*, que escriví a Ferrara quan el 1502 morí el seu pare i s'instal·là a la ciutat com a secretari del cardenal Ippolito d'Este (1503), a qui dedicà la seva obra; evoca, entre d'altres, la primera muller d'Alfons I, Ippolita Sforza, la duquessa d'Urbino Emilia Pia di Montefeltro, Margherita Cantelmo da Monferato, la nostra Àngela Borgia, la muller de Ludovico Pio Graziosa Maggi i les dames de la família Este, Riccarda d'Este i les cosines del duc Alfons Bianca i Diana d'Este:

Veggio te, Emilia Pia, te, Margherita,
 Ch'Angela Borgia e Graziosa hai teco.
 Con Riccarda da Este ecco le belle
 Bianca e Diana, e l'altre lor sorelle.³⁰

La vida real d'Àngela no era, però, tan angèlica com la pintaven. Tot just arribar, per evitar possibles complicacions, Cèsar Borja i Giovanni Bentivoglio (1462-1506), el poderós senyor de Bolonya, establiren el futur matrimoni del nebot d'aquest darrer, Constanzo, amb Àngela. Però el projecte no prosperà. Els primers que la cortejaren foren els mateixos cunyats de Lucrècia, el cardenal Ippolito d'Este (1479-1520) i el seu germanastre Giulio d'Este (1478-1561), que residien a Ferrara al castell ducal del seu germà Alfons. Segons explica Antonio Cappelli di Modena al prefaci de les cartes d'Ariosto, Àngela es decantava, tanmateix, per Giulio perquè no es podia resistir davant d'uns ulls tan bonics, fins al punt que considerava que podien guanyar el cor de totes les dones.³¹ El cronista Giuliano Fantaguzzi narra³² la rivalitat entre els dos germans i com Àngela havia afirmat que “valien més els ulls de don Giulio que tots els cardenals que em poguessin donar”. La gelosia, entre altres motius, s'apoderà del cardenal i aquest, el 1505, manà als seus palafreners que arranquessin els ulls de Giulio.³³ A conseqüència de l'atemptat, aquest perdé un ull i salvà en part l'altre. Però el

²⁷ BELLONCI, 1992: 400 (ed. original, 1939).

²⁸ BELLONCI, 1992: 440.

²⁹ BEMBO, 1990: 47.

³⁰ Segons Cionini, Àngela es trobava aleshores a la cort d'Urbino amb Margarita Pio i Emilia Pio. (CIONINI, 1907: 8).

³¹ Citat per CIONINI, 1907: 4.

³² Crònica manuscrita coetània conservada a Cesena, citada per BELLONCI, 1992: 511.

³³ BELLONCI, 1992: 511.

duc no li féu justícia. L'afer tingué gran repercussió i el mateix Ludovico Ariosto, pressionat per la seva situació personal de secretari d'Ippolito, dedicà a aquest una ègloga silenciament el fet.³⁴ Giulio, com a venjança, es conjurà, amb el seu germà Francesco, que pretenia regir el ducat de Ferrara, contra el duc, però tots dos foren detinguts i empresonats al soterrani del mateix castell de Ferrara. Giulio hi estigué fins al 1550: morí el 1561 als 83 anys. Aquest episodi ha quedat imprès en l'imaginari col·lectiu ferrarès i el visitant pot veure avui, amb unció, la presó de Giulio al castell ferrarès. També l'afer ha estat objecte d'una novel·la per part de l'escriptor suís Conrad Ferdinand Meyer titulada *Angela Borgia*, publicada el 1891. L'autor la situa a la cort estense de Ferrara els primers anys del segle XVI i contraposa les dues "cosines", Lucrecia i Àngela Borgia, representants respectivament del mal i del bé, i clou el drama amb un *happy end* amb el suposat casament d'Àngela Borgia amb Giulio d'Este. Res més lluny de la veritat. L'obra, a mig camí del teatre i de la novel·la, pertany al realisme psicològic. Es tracta d'una recreació de l'ambient de la cort, sense pretendre seguir la realitat amb rigor històric.³⁵

Hi hagué una altra conseqüència: Àngela quedà embarassada, diuen que de Giulio. Marçà de Ferrara i parí en una nau; de l'infant no se'n sabé res més. Per resoldre la situació, el 6 de desembre de 1506, Lucrecia la feia casar amb Alessandro Pio di Savoia (1500-1518), senyor de Sassuolo, prop de Mòdena, petit feudatari dels Este. El dot era d'uns 8.000 ducats que no arribaria a cobrar mai del tot. Calgué vèncer algunes reticències per part de la mare del nuvi, Eleonora Bentivoglio, persona encara jove i dominadora que governava Sassuolo des de la mort del seu marit el 1500. Eleonora era filla del poderós senyor de Bolonya, Giovanni Bentivoglio, i de Ginevra Sforza, de la línia dels Sforza de Pesaro.

Sassuolo havia estat des de mitjan segle XV un lloc d'esbargiment de la família Este, que n'era la propietària, hi anava per caçar i havia transformat el castell en un palau. Ja en poder dels Pio, des del 1499, els dos burgs s'havien transformat en una ciutat gràcies a una reestructuració urbana seguint els principis renaixentistes. Eleonora havia implantat una fira anual, l'octubre, que afavorí el seu desenvolupament econòmic i que encara se celebra. El seu fill Alessandro, marit d'Àngela, inicià la construcció d'una plaça fent edificar el palau comunal i l'Osteria della Posta. També féu millores a l'oratori de Sant Josep, que donà als servites fets venir de Bolonya i disposà com a lloc de sepultura per a ell i els seus descendents. El palau ducal, on residí Àngela Borgia, també fou remodelat, però queda poc de les obres d'aquest temps, malgrat les recents restauracions. Amb tot, Àngela no trencà amb Ferrara ni amb Lucrecia. Una prova és que Lucrecia li confià l'educació de la filla natural de Cèsar Borja, Camilla, nascuda el 1502; seria acollida després al monestir de Corpus Domini fins que el 1510 ingressaria al monestir de Sant Bernardí, on prengué el nom de sor Lucrecia.³⁶ Tres filles d'Àngela, Camilla, Eleonora i Alessandra, foren també monges de l'esmentat monestir de Sant Bernardí de Ferrara, fundat per Lucrecia Borja, a despeses pròpies, tocant la via Giovecca, no gaire lluny del convent de clarisses de Corpus Domini, on ella solia refugiar-se. Àngela tingué un fill, Gilbert († 1554), que succeiria el seu pare com a senyor de Sassuolo i que, per ironia del destí, es casaria

³⁴ GREGOROVIVUS, [1978]: 294-295.

³⁵ MEYER, 2002. Consta una altra obra de teatre de l'autor també suís Werner Johannes GUGGENHEIM, titulada *Die Liebe der Angela Borgia. Schauspiel in fünf Akten*. N'hi ha una edició feta a Elgg (Suïssa) el 1942.

³⁶ BELLONCI, 1992: 538.

amb Elisabetta, filla natural del cardenal Ippolito d'Este, el que va iniciar el drama amb el seu germà Giulio, encara a la presó. Tota una novel·la.³⁷

El fet és que Àngela continuà la seva relació íntima amb Lucrecia i per tant no es distancià de Ferrara. Disposem d'un possible retrat d'ella a l'arqueta feta fer arran de la victòria de Ravenna el 1512 i que es conserva a la basílica de San Giorgio extramurs de Ferrara. Hi figura Lucrecia presentant el seu fill a sant Maureli, acompanyada per les seves donzelles, i la primera d'aquestes, a segon terme, podria ser molt bé Àngela.³⁸ El 1518, Àngela restà vídua, i el seu fill Gilbert passà a governar Sassuolo. D'ella no en tenim més notícies fidedignes. El 1519 moria també la seva amiga i protectora Lucrecia Borja. Segons una tradició molt borgiana, la sogra d'Àngela, Eleonora Bentivoglio, que visqué i governà de fet fins al 1540, l'hauria enverinat ("di sospetto di veleno").³⁹ Morí el 1520 o 1522 i fou sepultada a l'església de Sant Josep junt amb el seu marit. Sassuolo es trobava en la ruïna degut a les guerres contínues entre els pro-pontificis i els pro-francesos i els canvis d'aliances en les quals Àngela es veié també implicada. El 1537 el seu fill Gilbert, en vida encara d'Eleonora, féu fer una modesta làpida, que ja no existeix, al costat de la porta principal, amb aquest elogi:

D. O. M.
 Alexandro Pio Domino et Angelae Borgiae Uxori
 In quos Natura et Fortuna certatim summa omnia
 Quae
 Aut in Principe Aut in Matriona
 Optari possunt ornamenta congressere
 Gilbertus Pius
 Parentibus optimis pusuit
 DXXXVIIM

Es conserven d'ella algunes cartes a membres de la família d'Este i a Lucrecia, totes en italià, en un to directe, gairebé oral, amb castellanismes, espontani, sense cap concessió a la retòrica. Una de la catorze dirigides al cardenal Ippolito d'Este, datada l'1 de maig de 1507, és interessant perquè l'informa del pas pel territori de Sassuolo de tropes dels Bentivoglio, que fugien de la caiguda de Bolonya a mans de les tropes pontificies. Alessandro havia convertit Sassuolo en un centre de recursos per ajudar els seus parents a recuperar la sobirania sobre Bolonya, que havien perdut des del principi de l'any anterior. Recordem que era fill d'una Bentivoglio. Però el duc Alfons de Ferrara, com a vassall de l'Església, es veia forçat a lluitar al servei del papa, i per això havia cridat a Ferrara Alessandro Pio i li havia pres el govern del seu territori. El papa consideraria el pas de les tropes com una ajuda a l'enemic i estigué a punt, en represàlia, de fer destruir la roca de Sassuolo i altres castells. Alessandro, però, recuperaria Sassuolo el 1509. Així explicava Àngela a Ippolito el pas de l'exèrcit dels Bentivoglio pel territori de Sassuolo:

Ho ricevuto la lettera de la S. V. Rma. et veduto quello me scrive [...] li Bentivogli non sono passati per qui, ma secondo intendo, forno in de la montagna, per quale locho non scio dire preciso: anchora ho inteso che una gran parte de epsi hanno facto la via de Furmigina [*Formigina*]; lo numero de la gente che sono in loco quando pasorno per qui, allo andar potevano esser da 350 sino a 400 cavali bene

³⁷ GREGOROVIVUS, [1978]: 295.

³⁸ *Gli Este a Ferrara*, 2004: 364.

³⁹ CIONINI, 1907: 34.

in ordine, et fanti circa de 600. Et in vero che quando passorno me ritrovai de mala voglia, e sel non fusse stato m. Pedro Terzo Lampognano, sarebe stato meglio persa, parendomi non potere resistere a tanta furia. Et tanto piú che a Spilamberto ne erano multe piú gente a pedii et a cavallo. Et essendo gionti alla improvvisa, che persona alcuna de nui non lo sapeva, pensando que questo non poteva essere se non in dispiacer grandissimo de la S. V. et della signora Duchessa, me ne trovai desperata, ma non fue in mia facultate farli provizione: se altro ho ad far per la S. V. quella me comandi. Petro Lampognano et io se li raccomandiamo. Dat. Saxoli primo maii 1507.⁴⁰

ÀNGELA BORJA I SANÇ DE CASTELLVERT, COMTESSA DE COCENTAINA

Passem ara a una tercera Àngela. Guillem Ramon de Borja, el suposat pare d'Àngela Borgia, havia deixat a València, abans de marxar a Roma, una filla legítima anomenada Àngela Borja i Sanç de Castellvert, que esdevingué, per matrimoni amb Roderic Roís de Corella i de Montcada, comtessa de Cocentaina. Els Roís de Corella eren comtes de Cocentaina des del 1448. El primer fou Eiximèn Peres Roís de Corella, conseller d'Alfons el Magnànim i governador de València des del 1469. Morí el 1478. De la seva muller Beatriu Llançol, tingué un fill i hereu anomenat Joan Roís de Corella, que succeí el seu pare en el títol comtal i en el càrrec de governador. Intervingué amb una galiota a la conquesta de Màlaga el 1487, fet que li proporcionà un gran prestigi. Es casà amb Francesca de Montcada, cosina germana de Joana de Montcada, mare de la primera Àngela Borja i de Montcada. D'aquest matrimoni nasqué Joan Roís de Corella, tercer comte de Cocentaina, que morí sense successió el 1519; el succeí el seu germà Roderic Roís de Corella. Aquest es casà amb Àngela Borja i Sanç de Castellvert.⁴¹ De la seva mare, Violant Sanç de Castellvert, sabem que era filla de Guerau de Castellvert, senyor del lloc de Genovès.⁴² Sabem per una carta del papa al duc de Gandia, escrita a Roma el 14-22 de març del 1494, que Joan Roís havia tingut la intenció d'anar a Roma, com feien altres parents seus, i que el papa no hi confiava massa. Escrivé Alexandre VI al seu fill el duc de Gandia:

Don Rodrigo de Corella nos hia dit que lo comte de Cocentaina son germà, tenia gana de venir deçà a servir, veuràs si voldrà venir.⁴³

Roderic Roís de Corella, el marit d'Àngela, sí que anà a Roma, on el 1498 assistí a les solemnes noces de Lucrècia amb Alfons d'Aragó, duc de Biseglie. D'ell es conta una anècdota que se situa als jardins vaticans del Belvedere, on passejava amb el papa i altres familiars, i de sobte aparegué un lleó; tothom fugí, llevat del papa i de Roderic, que protegí el papa amb la seva persona i espasa; però el lleó marxà cap a una altra direcció, fins que arribaren servidors que es feren càrrec de la situació.⁴⁴ Tenia, doncs, fama de valent. Degué tornar a València, i el 18 de juny de 1519, per mort del seu germà Joan, es feu càrrec del comtat de Cocentaina.⁴⁵ Els anys 1520 participà activament en la guerra de Germanies

⁴⁰ CIONINI, 1907: 40.

⁴¹ ESCOLANO, V, 1972: 1362. *El Libre de antiquitats*, I, 1994: 37.

⁴² ARV, Reial Justícia, llibre 23, fol. 466v. Cèdula de Ll. Cerveró.

⁴³ BATLLORI, 1998: 95.

⁴⁴ LAURENCÍN, 1916: 77.

⁴⁵ APV, Protocol Francisco Juan Gil, núm. 60 (cèdula Ll. Cerveró). "Lo noble don Rodrigo Roíz de Corella, comte modern de Cocentaina per mort del spectable don Joan Roíz de Corella, germà

al costat del virrei de València i comte de Melito Diego Hurtado de Mendoza. Això explica que el seu fill i successor Guillem Roís de Corella es casés amb Brianda Hurtado de Mendoza, filla del virrei. Àngela quedà vídua el 1536,⁴⁶ i succeí en el comtat el seu fill Guillem. Tot fa pensar que aquesta Àngela portà una vida en consonància al seu càrrec de comtessa, fidel al rei i al virrei durant la guerra, i que acabà emparentant amb aquest.

ÀNGELA DE BORJA-LLANÇOL I DE CATALÀ, ENAMORADA D'AUSIÀS MARC

És la quarta i darrera de les nostres Àngeles. Era filla de Lluís de Borja-Llançol i de Calatayud († 1515), senyor de Vilamarxant, i de Joana Català († a. 1530),⁴⁷ i néta de Roderic de Borja-Llançol i de Montcada (germà de la primera Àngela) i de Jerònima de Calatayud. Tornem, per tant, a la poderosa línia dels Borja-Llançol. I ens interessa pel seu matrimoni, el 1531, amb el batlle general de València Lluís Carròs de Vilaragut i, en especial, pel seu interès per Ausiàs Marc.

Vegem primer el seu matrimoni. Els capítols matrimonials foren firmats el 17 de novembre de 1530 pels pares, don Lluís Carròs de Vilaragut, cavaller de l'orde de Sant Jaume de l'Espasa, batlle general de la ciutat i regne de València, “simul et in solidum” amb el seu fill, la seva muller, Maria Beneta Hierònima d'Eslava, i, per l'altra part, per la “noble dona Joana Català de Borja relictà del noble don Loýs de Borja, senyor de la mitat per indivís de Vilamarchant y de Quartell, en nom de tutriu e curadriu de la dita noble dona Àngela de Borja, filla dels dits don Luýs de Borja e de dona Joana, cònjugues”.⁴⁸ El document és important perquè estableix la filiació de la nostra Àngela, fins ara molt fosca. Sabem que el pare, Lluís de Borja-Llançol, testà el 9 de setembre de 1515 i que el testament fou obert el 3 d'octubre de 1515.⁴⁹ I que, segons aquest, féu hereu el seu fill Pere Lluís de Borja i Català, germà d'Àngela, de les baronies de Vilamarxant i de Quartell.

El 1533, Àngela obtingué llicència reial perquè pogués disposar de les rendes que li havia deixat la reina Joana al regne de Nàpols (més de mil ducats) per raó del seu matrimoni i mil cinc-cents ducats que li havia deixat el seu oncle (“patruus”) el virrei de Nàpols Hug de Montcada.⁵⁰ La beneficiària rebia el nom

de aquell *quondam* comte de Cocentaina, constituït personalment en la sglésia major de dita vila e comtat de Cocentaina”.

⁴⁶ Roderic Roís de Corella testà el 22 de novembre de 1536 i el testament fou publicat el 20 de desembre de 1536 (APV, Prot. Joan Bello, 666. Cèdula de Ll. Cerveró).

⁴⁷ Segons M. Batllori, Lluís s'havia casat en primeres núpcies amb Àngela Andrés.

⁴⁸ APV, Notals Bartomeu Garcia, núm. 6, 16 capítols (cèdula Ll. Cerveró).

⁴⁹ APV, Notal de Miquel Martí, 145 (cèdula Ll. Cerveró). “Noverint universi quod nos, Joana Catala et de Borja, relictà a nobili viro dompno Ludovico de Borja quondam, militis habitatoris Valencie, dominoque pro indiviso baronie et locorum de Vilamarchant et de Quartell [...], tanquam tutrix et curatrix domini Petri Ludovici de Borja, filii et heredi dicti q. Ludovici de Borja, viri mei [...]”.

⁵⁰ ACA, Cancelleria, reg. 3942, fol. 362v-364r, citat per MARTÍNEZ FERRANDO, 1943: 267, núm. 2448. Agraïxo a Maria Toldrà per haver-me obtingut una fotocòpia del document. Segons Coromines, “patruus” no tingué derivació en la llengua vulgar. En època medieval en llatí podia significar ‘oncle patern’, però també ‘oncle matern’. En el seu testament, firmat a Alacant el 1523 i obert el 1528, Hug de Montcada només esmenta en particular els seus germans i nebots directes. L'hereu fou el seu germà Guillem de Montcada; els dos altres germans, Joan de Montcada, casat amb Anna de Cardona i seguidor de la línia dels marquesos d'Aitona, havia mort el 1522, i Gastó de Montcada el 1515. Hug de Montcada fou enterrat a València a l'església (desapareguda)

d'Àngela de Vilaragut per raó del nom del seu marit Carròs de Vilaragut. Hug de Montcada, mort el 1522, era un oncle-avi d'Àngela.

El nuvi, Lluís Carròs de Vilaragut i Eslava, era fill del famós ambaixador a Roma i també batlle general de València Lluís Carròs de Vilaragut i de Castellví i de Maria Jerònima Eslava. Als capítols matrimonials el nuvi, que era menor de dies, rebia, entre altres, el lloc de Toga amb plena jurisdicció (alta i baixa i mer i mixt imperi)⁵¹ i fou nomenat batlle general de la ciutat i regne de València conjuntament amb el seu pare. El 1550 vivia a València.⁵² El 1556 Àngela consta ja com a vídua litigant per cobrar el dot.⁵³ El matrimoni tingué almenys dos fills: Ventura, batejada el 6 de juny de 1545, i Miquel Joan, el 1547.

El pare del nuvi, el comanador de Sant Jaume de l'Espasa⁵⁴ Lluís Carròs de Vilaragut i de Castellví, fou un dels personatges importants del moment. Després de formar part de la comitiva de Ferran II i Germana de Foix a Nàpols, fou ambaixador reial a la cort anglesa (1509-15) i el 1518 ambaixador a Roma, conjuntament amb Jeroni de Vic. Havia tornat a València el 1520, on es veié implicat en la revolta agermanada, primer com a governador de Xàtiva i el 1522 com a batlle general de València. L'abril d'aquest any, Carles V el nomenà governador de Mallorca amb l'encàrrec de pacificar l'illa. El nomenament no fou ben rebut i fou el seu germà Ramon Carròs qui complí l'encàrrec. El desembre de 1524 regia el càrrec, en nom d'ell, un altre germà seu, Galceran Carròs de Vilaragut. El juliol de 1538 sabem que acompanyà el duc de Calàbria per lluitar contra els musulmans de Vilajoiosa.⁵⁵ Testà el 6 d'agost de 1544 i el testament fou publicat el 16 d'agost següent.⁵⁶

Ara ens interessa especialment el marit, Lluís Carròs de Vilaragut i Eslava, perquè el 1546 féu fer una còpia manuscrita de les obres d'Ausiàs Marc,⁵⁷ que titulà *Libre de les estremades obres del molt magnífich e virtuós cavaller mossèn Ausiàs March, valencià*, i la dedicà a seva muller. La dedicatòria ens aporta una faceta més literària d'Àngela:

Ab la molta affectió y estremada voluntat que la noble dona Àngela Borja y de Carroç de Vilaragut té a les meravelloses obres del gran poeta y strenu cavaller mossèn Ausiàs March, enamorada y encesa ardentment en aquells.

Àngela, enamorada d'Ausiàs Marc, havia demanat al seu marit una còpia fidedigna dels poemes del poeta, i aquest en féu fer per a ella una còpia a base de manuscrits i de les edicions barcelonines existents:

la verdadera y original scripció de les obres de aquell, havent legit, vist y regonegut molts llibres antichs escrits de mà per los contemporals ab lo dit auctor, verificant y comprobant los uns ab los altres y ab les dos impresions fetes a Barcelona.

del convent trinitari de N. Senyora del Remei, fundada pel seu oncle el bisbe Guillem Ramon de Montcada. El testament ha estat editat per CHABÀS, 1890: 249-253.

⁵¹ APV, Protocol Amario Ferrera, núm. 532 (fitxer Ll. Cerveró).

⁵² ARV, Batllia, 1128 (fitxer Ll. Cerveró).

⁵³ ARV, Reial Audiència, Processos, part 2a, lletra A, núm. 99, 100, 103 i lletra B. 85 (fitxer Ll. Cerveró).

⁵⁴ APV, Protocol Amario Ferrera, núm. 532 (fitxer Ll. Cerveró).

⁵⁵ Dietari de Jeroni Sòria, citat per MATEU IBARS, 1963: 119.

⁵⁶ ARV, Batllia, llibre 72, fol. 157r (fitxer Ll. Cerveró).

⁵⁷ BNM, ms. 3695.

Es referia a les barcelonines de 1543 i 1545, finançades per l'almirall de Nàpols. Però silencia l'edició parcial i bilingüe valenciana de Baltasar Escrivà de Romaní de 1539: rivalitats o desacord? Acabà la dedicatòria demanant a la dama que conservés la integritat del manuscrit, que

no concentra que ninguna persona se atreueixca corregir ni emendar ninguna cosa en lo present llibre, per quant seria borrar la original escriptió del mateix auctor.

És evident que Lluís Carròs era un lletraferit, que dedicà llargs anys a congegir una ordenació nova i moderna dels poemes ausiasmarquians seguint un nou ordre, del qual estava orgullós, i que consistia a ordenar el material en seccions, seguint un ordre alfabètic de l'inici del primer vers de cada poema, escollit per facilitar la lectura a la dama a qui dedicava el llibre. La dedicació de la còpia a una dama, en aquest cas la seva muller, no era un cas insòlit a l'època; igualment havia fet Joan Boscà amb els seus propis poemes, que dedicà a la duquessa de Somma. La còpia encomanada per Lluís Carròs a l'escrivà Jeroni Figueres fou coneguda a Valladolid (potser via ducs de Somma, patrocinadors de les edicions ausiasmarquianes barcelonines, o bé per mediació de l'humanista valencià Honorat Joan) i serví de base a l'edició catalana feta allí el 1555 a cura del capellà del rei Felip II Juan de Resa i possiblement encomanada pel duc de Sessa, germà de la duquessa de Somma, muller de l'almirall de Nàpols Ferran de Cardona. També fou utilitzada per a la versió castellana de Jorge de Montemor, publicada a València el 1560:

cinco originales he visto deste Poëta, y algunos diffieren en la letra de ciertas estanças, por donde la sentencia quedava confussa en algo. Yo me he llegado mas al que hizo tresladar don Luís Carroz, Bayle general desta ciudad, porque según todos lo afirman él lo entendió mejor que ninguno de los de nuestros tiempos.⁵⁸

El manuscrit en qüestió és conegut i ha estat ben estudiat, però no quedava aclarida la identitat dels protagonistes. Espero que totes aquestes divagacions els aportin una mica de context i expliquin el perquè d'aquest fervor per Ausiàs Marc en una dama valenciana, que feia així honor a la seva família, els Borja, i a la branca més rellevant d'aquesta junt amb la dels ducs de Gandia.⁵⁹ El cas de les diferents branques borgianes és il·lustratiu del comportament d'una família que s'instal·là durant uns anys a cavall entre Itàlia i el regne de València. A imitació de la reialesa, la noblesa també mirava d'eixamplar el seu domini per via matrimonial. Les dones eren en aquest sentit una peça clau.

⁵⁸ MONTEMAYOR, *Las Obras de Ausias March*, p. 4. Citat per FUSTER, 1989: 91.

⁵⁹ DILLA, 1994: 219-227. DURAN, 2004: 581-582.

APÈNDIX: DOS SONETS DE DIOMEDES GUIDALOTTO,
TIROCINIO DELLE COSE VULGARI, BOLONYA, 1504

1) *De Angela Borgia ad Christoforo Valdés (spagnuolo)*

Chi ad Angela pose il divin nome
 Fu, Christophor mio, certo huom che hebbe ingegno,
 Che osteri passa di natura il segno,
 Da ornar non una sol, ma dieci Rome.
 Che occhi vidi io, che mani he petto! Come
 A voi concede quella il santo segno?
 Come si fida un si prezioso pegno
 Da cui mille persone oggi son dome?
 Destin vostro bato, e lieta sorte,
 Che io sperarei, per si leggiadra vista,
 Poder fuggir di mano a l'empia morte.
 E a benchè tale absentia hora mi attrista,
 Lice in un suol sperar che io me conforte
 Che assai per una occasion se acquista.

2) *Dialogo per la medesma che aveva coperto il volto*

Esser non pò se non crudele, e fera,
 Quella il nome de cui dal ciel descende,
 Che a noi le parti sol con che ella offende
 Scopre; a effeto che ogni huom se avampi a pera.
 Tale imagination non é gia vera,
 Che anzi pietá del male altrui gli prende
 E il mal con gli occhi e sanità ci rende,
 Que un amante da un sguardo ogni ben spera.
 E perchè cella il sacro santo volto?
 Perchè se alcun se impiaga alle due luci
 Senta donde la fiamma ardente ha colto.
 Donque tutta beltade in quelli induci?
 Anzi ogni membro pò legare un sciolto
 Ma non sciai se in amor gli occhi son duci? ⁶⁰

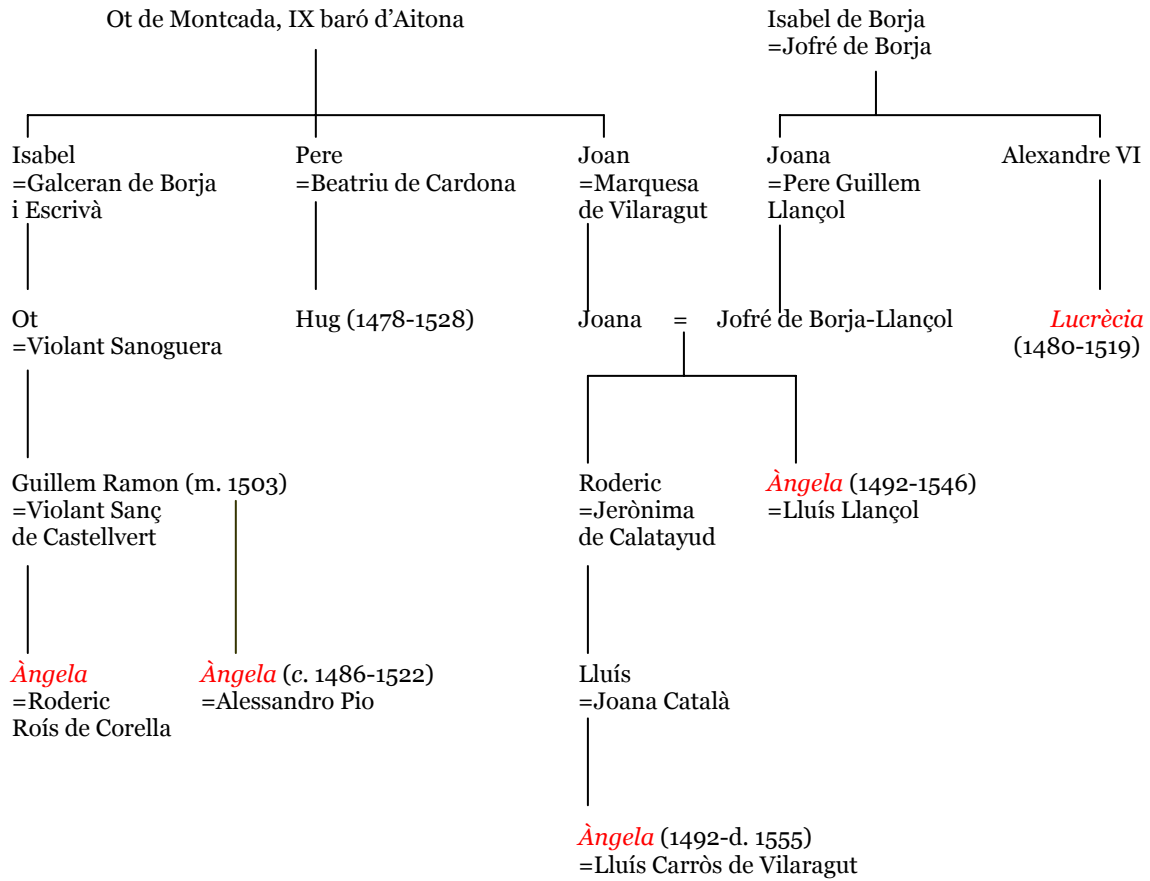
BIBLIOGRAFIA

- BATLLORI, 1994: M. BATLLORI, *La família Borja*, València: Eliseu Climent editor, 1994 (Obra completa, IV).
 BATLLORI, 1998: M. BATLLORI (ed.), *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*, Barcelona: Quaderns Crema, 1998.
 BELLONCI, 1992: Maria BELLONCI, *Lucrècia Borja*, València: Edicions 3 i 4, 1992. [Traducció i notes de J. F. Mira. Ed. original de 1939]
 BEMBO, 1990: Pietro BEMBO, *Gli Asolani*, Barcelona: Bosch, 1990. [Edició bilin-güe italiana i castellana a cura de José María Reyes Cano]
 BURCKARD, 2004: Johannes BURCKARD, *Dietari secret*, València: Eliseu Climent editor, 2004 (Biblioteca Borja, 2).

⁶⁰ CIONINI, 1907: 7-8.

- CANELLAS, 1969: Ángel CANELLAS, *Fuentes de Zurita: documentos de la alacena del cronista relativos a los años 1508-1511*, Saragossa: C.S.I.C, 1969.
- CHABÀS, 1890: Roc CHABÀS, “Testamento de D. Ugo de Moncada”, *El Archivo*, IV (1890), p. 249-253.
- CIONINI, 1907: N. CIONINI, “Angela Borgia o una pagina di storia sassolese del secolo XVI”, *Atti della R. Deputazione di Storia Patria per le Provincie Modenesi*, Mòdena, 1907.
- DILLA, 1994: Francesc Xavier DILLA, “El manuscrit E d’Ausiàs March; ordre alfabètic o ‘reimaginació’”, dins *La cultura catalana tra l’Umanesimo e il Barroco*, Pàdua: Editoriale Programma, 1994, p. 219-227. [A cura de Carlos Romero i Rossend Arqués]
- DURAN, 2004: Eulàlia DURAN, “La valoració renaixentista d’Ausiàs Marc”, dins *eadem, Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València: Edicions 3 i 4, 2004.
- El Libre de antiquitats*, 1994: *El Libre de antiquitats de la Seu de Valencia*, I, València, 1994. [Estudi i edició de J. Martí Mestre]
- ESCOLANO, 1972: Gaspar ESCOLANO, *Década primera de la Historia de Valencia*, València, 1972. [Edició facsímil]
- FOLIN, 2002: Marco FOLIN, “Da illegittima del papa a duchessa di Ferrara: note intorno agli stereotipi lucreziano”, dins *Lucrezia Borgia “la beltà, la virtù, la fama honesta”*, Ferrara, 2002, p. 9-23.
- FUSTER, 1989: J. FUSTER, “Lectures d’Ausiàs Marc en la València del segle XVI”, dins ídem, *Llibres i problemes del Renaixement*, Barcelona, 1989.
- Gli Este a Ferrara*, 2004: *Gli Este a Ferrara. Una corte nel Rinascimento*, Milà, 2004. [A cura de J. Bentini]
- GREGOROVIVUS, [1978]: F. GREGOROVIVUS, *Lucrezia Borgia*, Roma: Salerno Editrice, [1978].
- GUGGENHEIM, 1942: Werner Johannes GUGGENHEIM, *Die Liebe der Angela Borgia. Schauspiel in fünf Akten*, Elgg, 1942.
- LAURENCÍN, 1916: Marqués de LAURENCÍN, *Relación de los festines que se celebraron en el Vaticano [...] Año 1498*, Madrid, 1916.
- MARTÍNEZ FERRANDO, 1943: J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Privilegios otorgados por el Emperador Carlos V en el Reino de Nápoles*, Barcelona, 1943.
- MATEU IBARS, 1963: J. MATEU IBARS, *Los Virreyes de Valencia*, València, 1963.
- MEYER, 2002: Conrad Ferdinand MEYER, *Angela Borgia*, Ferrara: Ferrariae Decus, 2002. [Traducció de l’alemany per Giacomo Savioli, amb prefaci de Roberto Rizzo]
- SCHÜLLER PIROLI, 1991: Susanne SCHÜLLER PIROLI, *Los papas Borgia Calixto III y Alejandro VI*, València, 1991.

PARENTIU ENTRE LUCRÈCIA, ELS MONTCADA I LES QUATRE ÀNGELES

Isabel de Borja
=Jofré de Borja

Isabel
=Galceran de Borja
i Escrivà

Pere
=Beatriu de Cardona

Joan
=Marquesa
de Vilaragut

Joana
=Pere Guillem
Llançol

Alexandre VI

Ot
=Violant Sanoguera

Hug (1478-1528)

Joana = Jofré de Borja-Llançol

Lucrecia
(1480-1519)

Guillem Ramon (m. 1503)
=Violant Sanç
de Castellvert

Roderic
=Jerònima
de Calatayud

Àngela (1492-1546)
=Lluís Llançol

Àngela
=Roderic
Roís de Corella

Àngela (c. 1486-1522)
=Alessandro Pio

Lluís
=Joana Català

Àngela (1492-d. 1555)
=Lluís Carròs de Vilaragut